

Landskapspejare

Landskapspejare

FATABUREN 2011

Landskapsspejare

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2011

Red. Christina Westergren

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2011
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare

Bildredaktör Marie Tornehave

Medredaktör Dan Waldetoft

Omslag och grafisk form Lena Eklund, Kolofon

Omslagsfoto Gunnar Lundh, Nordiska museet. Sudersand, Fårö, Gotland 1938

För- och eftersättsblad »CHARTA öfwer TÖRESÖ SÄTERIE ... Författad Åren 1796, 97, 98, 99 & 1801, af Per Lifman junior.« Detaljer, foto Mats Landin, Nordiska museet

Tryckt hos NRS Tryckeri, Huskvarna 2011

ISSN 0348 97 1 x

ISBN 978 91 7 108 546 7

Inledning

Landskapet breder ut sig så långt ögat når. Vid horisonten tar världen slut, som det ser ut, men vi vet att den fortsätter. I uppslagsboken läser jag att ordet landskap ursprungligen betecknat ett avgränsat område, men att den territoriella innebörden har vidgats till många olika verkliga eller tänkta miljöer. Är det så att själva ordet blivit mer omfattande samtidigt som världen vidgats? Spegelar språket att många människor har sett, undersökt och upplevt allt mer av landskapet, eller allt fler landskap, hur man nu vill se det? I Fataburen 2011 följer vi spejarna i spåren. Några av dem som före oss har fångat landskapet med blicken och med kameran, skapat landskapet som bild och begrepp och också i rent fysisk bemärkelse.

I kulturhistoriska museer har landskapet spelat stor roll, på olika sätt och i olika form. Avgränsade områden, ideallandskap, landskap i indelningen och förklaringen av en nation är något av ett signum för Nordiska museet, grundat i nationalromantikens tid. Bygd, land och stad är klassiska begrepp i museiverksamheten, livet och landskapet vid 1900-talets början en ikon skapad av museerna bland andra. Det jordbrukssamhälle som Sverige en

CHRISTINA WESTERGREN

är förlagsredaktör vid Nordiska museet och redaktör för Fataburen.

Dalarna, landskapet framför andra i Nordiska museet. Foto Nordiska museet.

gång var, där landskapet betydde försörjning, präglar fortfarande Nordiska museets samlingar. De stora lantbrukssamlingarna sorterar numera under det omfattande begreppet naturbruk, ett av museets profilområden som rymmer kunskap om många landskap, om natur som resurs, om landskapet som natur och kultur i ett. Landskapet är platser och rum, men tiden är också tydligt avläsbar. Och tidsperspektivet är museets styrka.

Foto Gunnar Lundh,
Nordiska museet.

Flygfoto Oscar Bladh,
Nordiska museet.

Landskapet har gränser som flyttas med oss. Under 1900-talet har turisterna blivit oräkneliga och deras resor längre. På cykel och i bil, med båt, tåg och flyg har de rest. Genom nya landskap med åkrar och ängar, skogar, berg och dalar. Med sjöar och hav, med gator och hus. Landskapet är både vatten och land, både land och stad. Från luften är överblicken så mycket bättre. Och Google Earth visar hela världen, samtidigt som vi på en sekund kan landa var vi vill och studera träd, gräs och stenar, landskapets minsta element.

Resor och kunskap har gjort världen större, men i dag börjar vi kanske ana en helhet. Vida världen och det oändliga landskapet har i vårt medvetande blivit en boll med ändliga resurser. En del talar också för att landskapet har blivit en gemensam angelägenhet och ett ansvarsområde – människans ansvarsområde – som behöver vård och skydd. Ett uttryck för samarbete

Kivik i Skåne. Äppelträdens blommor ligger som snö i åkerns fåror.
Foto Pål-Nils Nilsson 1961, STF:s arkiv, Nordiska museet.

Turistpiloter i
Helsingborg. Foto
Lars Sjölander 1966,
STF:s arkiv, Nordiska
museet.

och ett övergripande ansvarstagande är den europeiska landskapskonventionen som gäller i Sverige från den första maj 2011. Landskap definieras där som »ett område sådant som det uppfattas av människor och vars karaktär är resultatet av påverkan av och samspel mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer«.

Naturminne, fridlyst enligt lag.
Foto Pål-Nils Nilsson, STF:s
arkiv, Nordiska museet.

Människans uppfattning är avgörande. Natur och kultur definieras av människan. Människan finns i landskapet och landskapet i människan. Men hur ser då människans landskap ut, vilka värden ska vårdas och bevaras och vad ska bort? Och hur har vi fått våra uppfattningar om landskapets utseende och betydelse?

Vägen mellan Höckhult
och Klintemåla i Små-
land. Foto Albert Eskeröd
1947, Nordiska museet.

Artiklarna i Fataburen närmar sig landskapet på olika sätt och ger oss glimtar av ett kunskaps- och forskningsområde som är både etablerat och aktuellt. Landskapen talar om historiska, biologiska, ekonomiska och sociala samband, om konflikter och möjligheter, om makt och fördelning. Tiden i form av minnen och avtryck har stor betydelse, men minst lika viktig är utsikten och blickfånget. Några av bokens författare söker sig till arkivens kartor och beskrivningar i ord, men de flesta *ser* landskapet – på bild eller som verkliga och påtagliga omgivningar. Med hjälp

Söderslätt. Foto
Pål-Nils Nilsson 1961,
STF:s arkiv, Nordiska
museet.

av fotografier i Nordiska museets arkiv framträder landskapet i lager efter lager. Äldre undersökningar betraktas med nya ögon. Svenska Turistföreningens fotografier låter oss ana 1900-talets landskapsbild och betydelsen av landskap i förhållande resor, semester, nya ekonomiska villkor och nya levnadssätt.

Men dagens museiverksamhet och aktuella forskningsprojekt är också viktiga utgångspunkter för bokens artiklar. På Skansen finns under år 2011 projektet Människan i landskapet, som sätter in äldre miljöer i ett nytt sammanhang. Förhållandet mellan

natur och landskap är ett angeläget tema, bland annat i en av Nordiska museets frågelistor. Ny forskning finns om stadens landskap. Många av författarna i årets bok kommer från museivärlden, några är verksamma som forskare vid universitet och högskolor. De belyser större eller mindre delar av människans landskap, några ser skogen, andra träden.

Bokens första artikel kan ses som den egentliga inledningen, där Sverker Sörlin drar upp konturerna av ett svenskt landskap. Bilden är viktig även om den ännu inte är helt tydlig. Under 1900-talet har landskapet etablerats som begrepp och visuell konvention. Det landskap som har blivit en viktig sida av det svenska har skapats framför allt av den framväxande fotografins många utövare. Deras bilder är centrala i Svenska Turistföreningens verksamhet, de har fått allt större betydelse i museerna och skolan, de har varit med och format det moderna Sverige. Vi har en rik och mäktig bildskatt om det svenska landskapet men var finns kunskapen och förståelsen av denna bildskatt? Hur är den kopplad till samhällsutveckling och politik? Sverker Sörlin ser en utveckling där bilderna av landskapet tar plats i forskning och undervisning, där bilden av bilderna ganska snart måste framträda klart.

Även Annette Rosengren betonar seendet och fotografien i sina två artiklar. Hon lyfter först fram bilderna av landskap som samlats in genom Nordiska museets byundersökningar, dvs. undersökningar av allmogens bebyggelse, seder och bruk runt om i landet. Kameran betraktades från början som ett lämpligt redskap i vetenskapens och saklighetens tjänst och fotografiet blev nästan omedelbart ett prioriterat medel i dessa dokumentationer som pågick under första hälften av 1900-talet. Landskapsbilderna når sällan samma fotografiska nivå som t.ex. Svenska Turistföre-

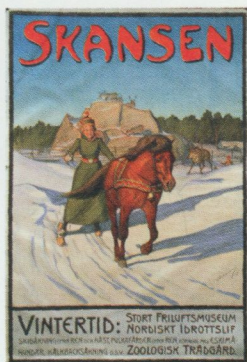
ningens bilder, men undersökningarna berättar om ett Sverige som få andra fotograferade vid den tiden.

Att återvända till platser som en gång besökts eller beskrivits och beskriva dem igen i ord eller bild har blivit en genre bland författare, forskare, filmare och fotografer. För ett museum är det ett fruktbart sätt att samla och förmedla kunskap. Annette Rosengrens andra artikel beskriver ett projekt där hon och Nordiska museets fotograf Mats Landin under några dagar sommaren och hösten 2010 återvände till en rad tidigare undersökta platser i Småland och på Öland. Projektet, som innefattade både fotografering av landskapet och samtal med orsbor, är ett bidrag till ett aktuellt offentligt samtal om hur människor brukar, förändrar och värderar sin omgivning.

Skansen är i hög grad en produkt av nationalism och folkbildningsideal, men också av den nyfödda industrinationens tekniska utveckling. Charlotte Ahnlund Berg skildrar ett anläggningsarbete där en risig skogsmark blev en prydlig skolplansch, där en skärgårdsklippa blev Sverigebildens Skansen. Att man kunde producera cement och att Alfred Nobel uppfann dynamiten har betydtt mer än man tror för omvandlingen. Byggnader, djur och växter som flyttades fungerade som ambassadörer i huvudstaden för Sveriges olika regioner och kulturer, samtidigt som de befäste uppfattningen om nationen som något helt och absolut. Den se-

Foto Gunnar Lundh 1938,
Nordiska museet.

Skansens första konstnärliga affisch gjord av Gustaf Ankarcrone i februari 1901. Foto Nordiska museet.

naste etappen i ett mer än hundraårigt landskapande är projektet Människan i landskapet under 2011, som lyfter fram människans beroende av naturen och hennes påverkan på sin omvärld.

Nordiska museets museiherrgård Julita i Södermanland är också platsen för Sveriges lantbruksmuseum. Gustav Olssons artikel om gården är inriktad på markanvändningen i förhållande till den allmänna utvecklingen av jordbruket under 1800- och 1900-talen. För förståelsen av hur modernisering och industrialisering påverkat landskapet är tre kategorier källmaterial särskilt viktiga: bildmaterial, kartor och marken i sig. I dag är kulturlandskapet en integrerad del av verksamheten på Julita. Den största insatsen görs av jordbruksarrendatorn, men Nordiska museet bedriver också jordbruk på de små åkrar och hagmarker som inte är företagsekonomiskt lönsamma. Under 2010 har man genomfört ett projekt som syftar till att identifiera metoder för förmedling av landskapets historia.

Sambandet mellan landskapet och tiden nämns i flera av bokens artiklar. Birgitta Svensson ser årstiden i landskapet. I det skånska sommarlandskapet finner hon en rad olika landskap som vuxit och utvecklats under längre perioder. I slättlandskapet syns kyrkorna, slotten och möllorna, men också gånggrifter och dösar som vittnar om hur människor i tiotusen år brukat jorden. I dag är det storskalighet och produktion som dominerar jordbrukslandskapet. Hälsans landskap fanns tidigt, så småningom med allt fler turister och badgäster, särskilt längs stränderna. Med bilen expanderade folkhemmets sommarupplevelser kraftigt. I dag skapar kulturupplevelser och historiska äventyr nya gemenskaper och nya sommarlandskap och Kivik har blivit ett äppelrike som överträffar det mesta.

Vägarnas landskap är speciellt och omhuldat. Vägar som sling-

Trasterup i Skåne. Foto Gösta Lundquist 1938, STF:s arkiv, Nordiska museet.

rar sig mjukt mellan träd och kullar där de får plats. Även Trafikverket har en dagsaktuell tro på en drömväg, som också är framtidens väg och möjligheternas väg, som gör miljön och landskapet bättre och vackrare. Men i Mats Landins bildserie från E4:ans utbyggnad 1992–94 är landskapet mest i vägen.

Katarina Saltzman ställer landsbygdens och stadens landskap sida vid sida i enlighet med den Europeiska landskapskonventionen. Hon behandlar också landskap som brukar beskrivas som »vackra» respektive »vanvårdade» i ett sammanhang. Utifrån ett par olika exempel på nutida svenska landskap vill hon initiera en diskussion om hur vi i dag förhåller oss till natur och landskap.

Ett exempel rör landsbygdens landskap och synen på landsbygdens värden. I dag samsas ofta jordbrukspolitik, naturvård och kulturmiljövård under rubriken landskapsvård. Ett annat exempel rör landskap i stadens periferi och synen på den oplanerade natur som slår rot i stadens utkanter och mellanrum. I dessa områden, som sällan uppmärksammas som landskap, förväntar man sig kanske inte att möta naturen. Likafullt finns där en hel del utrymme för växt- och djurliv, liksom för vardagliga naturupplevelser.

Beate Feldmann Eellend har intresserat sig för stadslandskapet och särskilt för platser vars tidigare funktion och betydelse har frigjorts genom stora samhälleliga förändringar, men vars ursprungliga form på grund av ekonomiska och historiska villkor ännu inte ändrats. Stängda skyddsrum, nedlagda fabriker eller mellanrum i trafikkaruseller är exempel på vad som har kallats lösgjorda rum. Konsert- och sporthallen Linnahall, som byggdes i Tallinn inför olympiaden i Moskva år 1980, är den plats som lyfts fram i artikeln tillsammans med »parkour«, en urban aktivitet med utövare som gör motstånd mot investerares och planerares visioner. Linnahall beskrivs som ett av de stadslivets andrum som kan utforskas och upptäckas, där man kan finna det oväntade, det oreglerade, det spontana och det riskfyllda.

I skogens år 2011 ser Tora Wall framför allt de enskilda träden. Träden syns i landskapet och de har djupa rötter, även i kulturhistorien. Från trädet har människan fått skydd, virke, medicin, bränsle och mat. Träd är symboler för liv och trygget. I folktron förekommer ofta stora träd och träd med ovanliga och mystiska utseenden. Även för sekulariserade storstadsmänniskor är träden speciella. Trädkramare har kämpat för en bättre miljö allt sedan 1960-talet.

Med uppstickare i landskapet av ett annat slag avslutar Dan Waldetoft boken. I Uppland, där den raka horisontlinjen karaktäriserar landskapet, växer i dag vissa berg upp på bara några år. De höjer sig över det subkambriska peneplanet som bildades för omkring 600 miljoner år sedan. Kommer dessa sentida landskapsformationer att vårdas lika ömt som Astrid Lindgrens och Ulf Lundells öppna landskap? För dagens skidåkande barn tycks i alla fall ett berg av sopor vara minst lika värdefullt som en rullstensås.

Foto Berndt Klyvare, Nordiska museet.